

En memòria de Rafael Caria

*Però hem viscut per salvar-vos els mots,
per retornar-vos el nom de cada cosa*

Vaig conèixer Rafael Caria a Barcelona, a començament dels anys setanta del segle passat. Llavors jo era un estudiant de filologia catalana, a la Universitat de Barcelona, molt encuriós per sentir parlar l'única variant de la llengua catalana que encara no havia tingut ocasió de sentir: l'alguerès. Havia dit a amics i coneguts que m'avisessin si tenien notícia que algú de l'Alguer visitava Catalunya i així va ser com vam entrar en contacte. Ell havia vingut a la nostra ciutat en ocasió d'un dels seus viatges a Catalunya, a la Catalunya resistent de les darreries de la dictadura franquista, que tant el va marcar. Si bé amb els amics d'arreu dels Països Catalans no acostumava a parlar la variant algueresa sinó un català diguem-ne estàndard, és evident que no hauria pogut tenir un millor guia per introduir-me al coneixement de l'Alguer i del català de Sardenya. Pocs anys després, el juliol de 1975, una beca em va permetre fer una estada a la Barceloneta sarda i allí vam retrobar-nos. L'Alguer d'aleshores era una petita ciutat, bella, decadent i força conservadora, com ho acostumaven a ser, en aquells temps, les societats del sud d'Europa, especialment les insulars encara no gaire trasbalsades pel turisme de masses incipient. Hi parlava el català aproximadament la meitat de la població. Però les parelles que en aquella dècada començaven a tenir fills van iniciar el trencament de la transmissió familiar de la llengua. L'autoodi, que acostuma a fer tants d'estralls entre els parlants de llengües minoritzades, els feia creure erròniament que per al futur de les seves criatures era molt millor que els parlessin en italià. Evidentment, aquest no era el cas d'en Rafael i de la Filly, la seva estimada companya. A diferència de la majoria dels pares de la seva generació, ells parlaven en català a l'Anna Maria, la seva filla —aleshores molt petita; en Manuel, el fill, encara no havia nascut. I en aquella resclosida societat algueresa, Rafael Caria era un autèntic finestral obert. Aquesta ja llunyana primera estada meva a l'Alguer fou l'inici de la nostra amistat i de la nostra col·laboració.

Caria estimava apassionadament l'Alguer. I aquest amor el dugué, al mateix temps, a l'estudi i a l'acció. A l'estudi de la història, la llengua i la cultura de la seva ciutat i a l'acció per defensar-les, perquè no es malmetés la rica herència secular i pogués ser transmesa a les noves generacions, perquè la llengua tingués també un ús oficial normal. Per a qualsevol comunitat, i especialment si es tracta d'una població petita, és realment un luxe tenir un fill de les característiques d'en Rafael. Però també molt especialment en les poblacions petites —encara que no únicament— és habitual trobar-hi elements que es rabegen en provincianismes absurds, els quals, com era fàcil de preveure, moguts per enveges i mesquineses, convertiren Caria en l'objectiu a abatre. Altres intervencions ja han parlat de les seves activitats civicipolítiques; em limitaré a dir, doncs, que Caria es va veure obligat a treballar durant molts anys en la solitud, en un doble isolament, enmig d'una hostilitat irracional que explica que s'anés centrant cada cop més en l'estudi, amb la voluntat de deixar una obra que queda sintetitzada en els versos d'Espriu que Raimon va popularitzar i que he manllevat com a títol d'aquest escrit. Una obra feta contra rellotge, aquests darrers anys, quan la malaltia li minava les forces, i que només la mort ha pogut aturar.

EN UN PRINCIPI FOU TODA

Com és sabut, en ser destinat com a cònsol a Sardenya, Eduard Toda no solament féu conèixer els ideals de la Renaixença entre la intel·lectualitat algueresa, sinó que es convertí en el «descobridor» de l'Alguer per a la societat catalana del seu temps, especialment a través dels seus articles a la revista del seu amic Francesc Matheu, *La Il·lustració Catalana*, i dels seus llibres, encapçalats per *Un poble català d'Itàlia. L'Alguer* (Barcelona, La Renaixença, 1888). Conscient de la importància d'aquest llibre, Caria s'adonà que, gairebé un segle després, convenientment editat i actualitzat, el llibre podia també «descobrir» la pròpia història als algueresos del seu temps, a qui l'escola també havia amagat els orígens. És per això que, el 1979, donà el nom de l'il·lustre reusenc a la plataforma que creà i des d'on difongué la seva recerca, el Centre de Recerca i Documentació Eduard Toda, i que es proposà publicar aquest llibre a Sardenya, acompanyat de la traducció a l'italià, d'adients il·lustracions gràfiques, de notes aclaridores i d'una excel·lent introducció —una autèntica síntesi d'història algueresa— en llengua italiana, la llengua en què els algueresos eren i són escolaritzats i, doncs, l'única que és capaç de llegir la major part de la població. El resultat fou *L'Alguer. Un popolo catalano d'Italia* (Sàsser, Gallizzi, 1981).

LA PASSIÓ PER LA LLENGUA

I) *Els estudis lingüístics*

Compromès en la defensa de la llengua i del patrimoni històric, cultural i paisatgístic de l'Alguer —recordem, per exemple, com ja el 1977 havia fet aparèixer el nom de la seva ciutat a la premsa de l'època en utilitzar per primera vegada el català i el sard, al costat de l'italià i l'anglès, per la megafonia de l'aeroport, on treballava, «delicte» pel qual fou durament represaliat—, estudià la carrera de dret compaginant-la amb la vida familiar i laboral. Però la seva autèntica passió no foren les lleis sinó la llengua. Per això es lliurà a l'estudi de la llengua amb una gran tenacitat i de manera autodidacta, aprofitant els seus freqüents viatges als Països Catalans no únicament per fer recerques en les nostres biblioteques i els nostres arxius, sinó també per relacionar-se amb eminents lingüistes catalans com ara Joan Coromines, Jordi Carbonell —tan vinculat a Sardenya i amb qui l'unia una bona amistat—, Antoni M. Badia i Margarit, Joan Bastardas o Joan Veny, als quals consultava sovint, gaudint d'aquesta manera del seu mestratge.

Tot alguerès, com tot català, que s'interessi per la llengua, per raons òbvies és difícil que no se senti atret per la sociolingüística en algun moment o altre. Una bona mostra d'això pot ser la seva contribució al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana: *L'Alguer, llengua i societat. La minoria catalana entre passat i futur*, publicada a Sardenya en edició bilingüe (Càller, EDES, 1987) —i reeditada l'any següent.

Però la identificació que sentia amb la llengua i amb el territori l'havien de dur, indefectiblement, a la toponomàstica —com habitualment es diu a Itàlia—, a l'estudi de la toponímia algueresa. Se n'ocupà, bàsicament, en dos volums. El primer, dedicat a Jordi Carbonell i amb pròleg de Badia i Margarit, *Il mondo del Càlic. I. Studi di toponomàstica e lessicografia algherese* (Càller, EDES, 1990), és un complet estudi d'aquesta llacuna algueresa: la toponímia, l'embarcació i els sistemes de pesca utilitzats i els animals i plantes que s'hi crien, basat alhora en la documentació d'arxiu i en les entrevistes amb els vells pescadors de l'estany. El segon, *Toponomastica alguerese. II. Introduzione allo studio dei nomi di luogo della città, del territorio e delle coste di Alghero* (Càller, Sàsser, EDES, 1993), dedicat als seus fills i amb pròleg de Joan Bastardas, se centra en el terme de l'Alguer, d'on aplega més de mil dos-cents topònims, sempre utilitzant la mateixa metodologia, que combina la diacronia i la sincronia, la recerca arxivística i el treball de camp amb entrevistes a vells informadors locals. No cal dir que aquestes obres denoten, a més, l'excel·lent coneixement del territori que tenia —no és per casualitat, per exemple, que fos el redactor del capítol dedicat a l'Alguer de la cinquena edició de la guia de Sardenya del Touring Club italià: *Sardegna* (Milà, Touring Club Italiano, 1984, p. 472-491), o que, més endavant, dins del projecte Terra Incognita, pu-

bliqués *L'Alguer: ciutat d'art i de cultura. Itineraris. I* (L'Alguer, Municipi de l'Alguer, Departament de Desenvolupament Econòmic i de Turisme, Departament de Cultura, 1999), obra de la qual existeix també la versió en italià.

El mateix any que va aparèixer el primer d'aquests dos volums toponímics, el 1990, va fer realitat un altre ambiciós projecte que il·lusionava especialment: la *Revista de l'Alguer* —publicada pel Centre de Recerca i Documentació Eduard Toda—, un anuari científic pluridisciplinari en llengua catalana pensat i fet a l'Alguer i en el qual vaig tenir el goig de col·laborar estretament, ja que va tenir l'amabilitat de fer-me del Comitè de Redacció i vaig convertir-me en el seu home a Barcelona, per dir-ho així. L'aventura, realment engrescadora i que, gràcies a la col·laboració del Servei de Català de la Generalitat de Catalunya, aleshores dirigit per Joaquim Arenas, féu arribar la revista a prop de dues-centes biblioteques —majoritàriament universitàries— de vint-i-tres països d'Europa i d'Amèrica, va durar deu anys, fins que les dificultats econòmiques es van fer irresistibles. Deu volums, doncs, publicats entre 1990 i 1999, en els quals van col·laborar una setantena llarga d'investigadors catalans, sards i de diferents punts d'Europa i d'Amèrica amb treballs que abasten una vintena de camps científics.

A la revista, Caria de vegades hi avançava els resultats de les seves recerques lingüístiques, treballs entre els quals cal destacar sobretot «El lèxic dels mariners algueresos, entre catalanitat i mediterraneïtat», publicat en dues parts —RdA, 6 (1995), p. 119-208 + 7 làmines, i RdA, 7 (1996), p. 155-214—, on recollí un total de mil cent cinquanta veus, o «Corax, la primigenia “Algarium”. Una scoperta archeologica che nasce dalla toponomastica» —RdA, 10 (1999), p. 231-244—, on donà a conèixer la identificació d'aquesta ciutat romana situada al sector de la Puríssima, a l'Alguer. Mentrestant, també col·laborava en diferents revistes catalanes com ara els *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* o la *Revista de Llengua i Dret*, per exemple. Els dos darrers llibres publicats per Caria són el desenvolupament d'algun d'aquests articles i la conseqüència d'aquest extraordinari coneixement del seu territori de què ja he parlat, del qual vaig poder gaudir acompanyant-lo en alguna excursió memorable i que abastava fins i tot la flora —inclosa la micologia— i la fauna, per a meravella d'un pobre ciutadà barceloní com jo. Són *Le piante spontanee ad Alghero. Nomi. Proprietà. Usi. Etimologia* (Sàsser, EDES, 2001) i *Il nome popolare degli uccelli ad Alghero* (Sàsser, EDES, 2006), dedicat a diversos amics i a la memòria de mossèn Antoni M. Alcover, amb prefaci de Joan Veny.

Finalment, l'any passat publicà l'assaig en què havia treballat els darrers temps i que, desgraciadament, s'ha convertit en una mena de testament intel·lectual, la seva aportació més important a la planificació lingüística que assegurí el futur del català de la seva ciutat: «El català de l'Alguer: apunts per a un llibre blanc» —*Revista de Llengua i Dret*, 46 (2007), p. 29-102.

II) *La poesia*

Culte i sensible, com he dit abans Caria combinava sàviament l'estudi i l'acció, la teoria i la pràctica. No és estrany, doncs, que al costat dels seus estudis lingüístics i de les accions destinades a promoure l'ús social de la llengua i a tractar de defensar-la jurídicament, hi afegís la pràctica de l'escriptura creativa i, en concret, de la poesia. Aquest és un tema en el qual també coincidien els nostres interessos i recordo que n'havíem parlat en moltes ocasions, tant a l'Alguer com a Barcelona. Segons pròpia confessió, la poesia havia estat per a ell un «pecat de joventut» —recordem que el 1969 obtingué el primer premi de poesia als Jocs Florals de l'Alguer— i no publicà el primer llibre fins molt tard. En la decisió de publicarlo sembla que hi tingué molt a veure Matilde Salvador, la insigne compositora valenciana que li musicà uns quants poemes, alguns dels quals tindrem ocasió de sentir al final d'aquest acte, amb qui l'uní també una gran amistat i hi col·laborà repetidament. Dues personalitats generoses i lluitadores com ells havien de congeniar per força. Així, doncs, el 1986 aparegué *Só tornat a Sant Julià* (L'Alguer, La Celere, 1986), amb pròleg de Jordi Carbonell i amb la reproducció de les partitures manuscrites de Matilde Salvador. Com no podia ser altrament, la poesia de Rafael Caria, tot i estar profundament arrelada a l'Alguer i a Sardenya, defuig la tradició localista —«he cultivat la poesia i la llibertat», diu en una nota introductòria— i, en paraules de l'autor del pròleg, «significa la plena incorporació de la poesia algueresa dins els corrents poètics catalans del segle xx amb tots els honors». Hom hi percep la influència de grans poetes catalans del moment, com ara Pere Quart o Salvador Espriu. El recull s'inicia amb el poema que li dóna títol, escrit el 1967, una bella elegia dedicada a la seva besàvia, on evoca el retorn al Sant Julià de la seva infantesa:

Del tou niu
les parets se retroben,
del tou arbre
hi són les raguines.

És el llibre de l'arrelament crític del poeta, que transmet la seva preocupació pels temes socials i ambientals del seu país, com en aquest poema de ressons espriuans:

Só alguerès
ho sé
de sis segles,
i ho vull ésser
encara
per quan campi
fins

a l'hora fosca
de ma vida
perquè estim
desesperadament
la mia terra
mare,
ingrata per a nosaltres,
àrida
i a voltes
també covarda.

Per al segon llibre, *Els asfòdels i altres versos* (Sàsser, EDES, 1992), dedicat a la seva estimada Filly, la reconeguda crítica i editora de l'Alguer Neria De Giovanni i el qui us parla vam veure'ns honorats amb l'encàrrec d'unes paraules proemials. De les set parts en què és dividit aquest llibre, la primera, que és la que li dóna títol, fou musicada també per Matilde Salvador. El recull és la continuació natural del primer llibre, però ara ens trobem amb un poeta més madur, un poeta que ha assumit amb plena consciència el pas del temps:

I el temps
ha ferit el perfum
de les magnòlies
i el record dels teus ulls,
la mateixa vida meva,

que, com sempre, lluita per donar dignitat literària al català de l'Alguer:

ja no sé per a qui
escric aquests versos
i aquest llibre,
ni si aqueixa és
la darrera oració fúnebre
del que resta
de la nostra bella
llengua ciutadana.

Perquè la llengua és l'arrel més profunda, per això el poeta exclama:

Només
tinc
la paraula
per posseir
ma terra...

La llengua amb què recorda, amb què denuncia, amb què estima:

Quan tornarà
la lluna
jaurem
amb els estels
i estimarem la nit
com la vida.

I sempre amb la serena presència de la mar, tan original si es compara amb la literatura sarda, que «no estima gens la mar», com recorda Neria De Giovannini. I és que, a diferència dels altres sards, per als algueresos la mar no pot ser sinònim de perill, per a ells és el camí dels orígens i per això damunt la mar:

tots els senders
que van cap a Ponent
són possibles.

Rafael Caria va tornar-me a demanar unes paraules per al seu nou llibre de poesia. M'imagino que ell les veia com la continuació escrita de les nostres converses sobre poesia, de la nostra amistat i la nostra complicitat; per això va voler que hi tornés i per això mateix no m'hi vaig poder negar. El nou llibre era molt diferent dels anteriors i l'encàrrec també fou diferent. Es tractava d'un llibre de poesia amorosa, des d'una òptica heterosexual, i per això volia que hi hagués un pròleg compartit per un home i una dona, on cada un exposés les seves pròpies impressions fruit de la lectura del recull. Va demanar-me, com deia, unes paraules i, alhora, que busqués una escriptora que volgués fer l'altra part del pròleg. De seguida vaig pensar en Teresa d'Arenys, una poetessa extraordinària que, desgraciadament, fins ara no s'havia ocupat gaire de publicar la seva obra poètica. Vaig dir-li que la volia veure per fer-li una proposta i, quan vam trobar-nos i li vaig explicar que es tractava d'un llibre de poesia amorosa escrit per un poeta alguerès, a la Teresa li van agafar tots els mals... Va dir-me que no li feia gaire gràcia, i va recordar-me que la temàtica amorosa és molt difícil de tractar i que només se'n surten els bons poetes. Sens dubte, es devia pensar que li parlava d'una mena de curiositat filològica on difícilment hom podia trobar un bri de poesia, d'un versaire folklòric i localista, en el pitjor sentit d'aquests mots. No va dir-me que si es tractava d'un poeta alguerès encara li feia més por, però se li notava. Vaig contestar-li que si no ho volia fer no havia de ser cap problema, però que, abans de prendre una decisió, em fes el favor de llegir-se el text mecanografiat que vaig lliurar-li. Dos dies després va telefonar-me per agrair-me que li hagués fet conèixer un poeta com Rafael Caria. Temps després, en ocasió d'una de les se-

ves visites a Barcelona, vaig tenir el plaer de presentar-los en una molt agradable trobada a la Rambla. I l'esplèndida reflexió de la Teresa acompanya les meves pobres paraules al capdavant de *Pètals* (Sàsser, EDES, 1998). El Caria més líric concep els poemes d'aquest llibre com a pètals d'una rosa, símbol universal de l'amor, que es bada amb un bellíssim poema inicial, dedicat a Filly. Nauta en un pèlag d'amor, per dir-ho a la manera lulliana, el poeta ens pren dalt d'una vella *espanyoleta* per dur-nos fins «als límits de l'univers», «cap al fons de l'espiral», i així reviure amb ell aquest viatge sempre màgic, arriscat i misteriós de la passió amorosa. Amb el rerefons d'un paisatge clàssicament mediterrani, fet d'alzines, de vinyes i de veles blanques, el poeta evoca el calidoscopi de l'amor i la passió. La dona estimada:

La joia és en els teus ulls
quan s'obren a la llum de l'alba clara
amb blaus raigs de mar
i com el far orienten
a Ponent el meu viatge.

El desvetllament del desig, el lliurament vibrant dels amants:

...i baixàvem
sobre les roques
fins on les ones
es trenquen en mil espurnes
d'aigua i allí ens estimàvem
fins a ablanir la mar.

El dol immens de l'absència i una enyorança serena:

Com veus t'evoco
amb tota la tendresa del record
i tinc memòria de cada gest teu,
així com del so de cada mot
i dels silencis.

Una obra poètica breu però intensa i una recerca lingüística que, per damunt del pont de mar blava, ens retorna els nostres mots més orientals, curiosament espigolats en vells manuscrits o recollits dels llavis de la seva gent algueresa. La societat catalana li reconegué i agrai el seu treball i la seva actitud amb el Premi Jaume I d'Actuació Cívica (1985) i la concessió de la Creu de Sant Jordi (1999). L'any 2006 fou nomenat membre corresponent de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis

Catalans, i es convertí en el primer alguerès que ha estat membre de la nostra acadèmia nacional.

Ara que ens ha deixat —manllevant un cop més els seus versos— pels «camins infinits del vent i de la mar», ens queda el testimoni de la seva obra i del seu compromís cívic exemplar. I és per això que no podem limitar-nos a enyorar-lo. El seu comiat ens ha de ser un estímul per renovar el nostre, de compromís, perquè no hagin estat en va el seu treball i la seva lluita. Perquè, com deia Joan Bastardas en el pròleg del seu tercer llibre: «[...] si cada generació ens donés alguns homes amb l'entusiasme i la força de voluntat de Caria, amb l'esperit universal, modern i crític que Jordi Carbonell descobria en la seva poesia, res no s'hauria perdut a l'Alguer».

AUGUST BOVER I FONT
President de la Societat Catalana de Llengua i Literatura
Institut d'Estudis Catalans